

“โครงการพิทักษ์มรดกสยาม”

เนื่องในโอกาสมหามงคลเฉลิมพระชนมพรรษา 84 พรรษา เพื่อเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว

องค์บรมราชูปถัมภ์ ของสยามสมาคมในพระบรมราชูปถัมภ์ ร่วมกับ

คณะกรรมการการศึกษาและส่งเสริมการบริหารจัดการมรดกวัฒนธรรม

ในคณะกรรมการการศาสนา คุณธรรม จริยธรรม ศิลปะและวัฒนธรรม วุฒิสภา

จัดงานเสวนาทางวิชาการ

เรื่อง “การท่องเที่ยวกับการอนุรักษ์มรดกไทย:

จริงหรือที่ได้อย่าง เสียอย่าง และร่วมเรียนรู้จากเพื่อนอาเซียน”

วันอังคารที่ 17 มกราคม 2555 เวลา 13:15 น. – 16:30 น. ณ สยามสมาคมในพระบรมราชูปถัมภ์

ปาฐกถา โดย ดร. สุรินทร์ พิศสุวรรณ เลขาธิการอาเซียน

การท่องเที่ยวเป็นอุตสาหกรรมและกิจกรรมทางพาณิชย์ที่มีความสำคัญมากสำหรับเศรษฐกิจของหลายประเทศในโลก รวมทั้งอาเซียน เหตุที่การท่องเที่ยวกลายเป็นประเด็นโต้เถียงว่าจะมีผลกระทบต่อเอกลักษณ์ของวัฒนธรรมและมีส่วนที่จะเปลี่ยนแปลงวัฒนธรรมและเอกลักษณ์ของประเทศเหล่านั้นในทางลบ ก็เพราะว่าการท่องเที่ยวเป็น growth industry ที่มีความเจริญและก้าวหน้า

การเดินทางที่สะดวกขึ้น โทรคมนาคมที่ให้ออกมามากขึ้น สิทธิเสรีภาพในการเคลื่อนย้ายมีมากขึ้น กำลังซื้อมีมากขึ้น ทั้งหมดนี้ทำให้คนซึ่งมีชีวิตจำกัดเฉพาะอยู่ในบริบททางวัฒนธรรมและสังคมของตนเองมีความรู้สึกกระหาย ใฝ่รู้ และอยากรู้อะไรที่นั่นน่าสนใจและแตกต่างไปจากสิ่งที่เขาเคยชิน ที่เรียกว่า exotic หรือประหลาด พระเจ้าอยู่หัวเคยรับสั่งว่า ที่นักท่องเที่ยวต่างชาติสนใจเรื่องประหลาด ๆ ในประเทศไทยนั้น อย่าไปถือสาเขา เพราะนี่คือสิ่งที่มนุษย์ชาติอยากรู้อะไร (curious) พวกเขาต้องการที่จะเรียนรู้

แต่เมื่อการท่องเที่ยวกลายเป็นอุตสาหกรรมและกิจกรรมเชิงพาณิชย์ แน่แน่นอนว่ากำไรคือตัวที่จะกำหนดว่ากิจกรรมชนิดใด สินค้าทางวัฒนธรรมตัวไหน ศิลปะการร้องรำทำเพลงแบบไหนที่จะโดนใจผู้ซื้อหรือตลาด สิ่งซึ่งเป็นมรดกทางศิลปวัฒนธรรมเหล่านี้ ในตอนที่เป็นศิลปวัฒนธรรม เรายังสามารถใช้มาตรฐานของเราเองที่ตั้งอยู่บนพื้นฐานของความเป็นเลิศทางวัฒนธรรมเป็นตัวกำหนด แต่เมื่อสิ่งเหล่านี้กลายเป็นสินค้า (commodities) ที่ต้องมีการแลกเปลี่ยนซื้อขาย มันก็จะกลายเป็นสินค้าหรือผลิตภัณฑ์ (products) ที่ถูกกำหนดได้ว่าอะไรที่ขายได้เร็ว อะไรที่ขายได้ในปริมาณมาก และอะไรที่โดนใจผู้บริโภคมากที่สุด นี่คือการที่มาของความขัดแย้งในสมการของการท่องเที่ยวและการพิทักษ์รักษาศิลปวัฒนธรรม

หลายประเทศที่ประสบความสำเร็จ แต่แน่นอนว่าอาจเป็นเพียงผิวเผินหรือระยะสั้น ยกตัวอย่างเฉพาะในอาเซียน ความแตกต่างระหว่างภูเก็ตและบาหลี (Bali) ประเทศอินโดนีเซีย หาด บรรยากาศ และอากาศ ทั้งสองที่ก็พอ ๆ กัน ไม่มีใครกินกันขาด บางคนยังบอกว่าหาดทรายที่ภูเก็ตและพังงายังสวยสะอาดมากกว่าหาดทรายหรือภูมิทัศน์ที่บาหลี แต่สิ่งที่บาหลีมีและภูเก็ตไม่มีคือองค์ประกอบด้านวัฒนธรรม (cultural elements) พิธีกรรมที่อยู่ในชีวิตประจำวัน สิ่งที่นักท่องเที่ยวสัมผัสได้โดยไม่ต้องซื้อตั๋วเข้าไปดู เดินในตลาด รอบ ๆ โรงแรม หรือตามชายหาด ตามท้องถนนก็เห็น นั่นคือการรักษาและอนุรักษ์พิธีกรรมทางศาสนาที่เขาเชื่อและปฏิบัติและยังเป็นคุณลักษณะทางวัฒนธรรมที่ยังมีชีวิตอยู่ (living features) ในพม่า ไม่ว่าจะเป็เมืองมัณฑะเลย์หรือย่างกุ้ง สิ่งที่เราจะเห็นก็คือวัฒนธรรมและพิธีกรรมที่ยังพบเห็นอยู่ในชีวิตประจำวัน ถ้าจะพูดเป็นภาษาอังกฤษก็คือ They live the rituals. They live the culture. ตรงนี้คงจะต้องเป็นอุทธาหรณ์ให้กับผู้จัดการ ผู้บริหาร และผู้ดำเนินการด้านการท่องเที่ยวในประเทศไทย

อย่างไรก็ตาม สิ่งเหล่านี้ไม่ใช่สิ่งที่จำกัดหรือกำหนดได้โดยผู้มีอำนาจหรือรัฐบาล การท่องเที่ยวฯ คงไม่มีอำนาจไปกำหนดได้ว่าชาวบาหลีว่าต้องใช้ชีวิตแบบนี้ ต้องนุ่งผ้าหรือโพกผ้าแบบนี้ หรือเทินภาชนะที่ทำจากใบตาลพร้อมรูปเทียนดอกไม้

อยู่บนหัวและไปบูชาในสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ของชาวฮินดูทุกที่ทั่วมณฑล เวลามาเดินไปในโรงแรม เราจะเห็นกระจาดเหล่านี้ซ่อนอยู่ในพงหญ้าตามทางเดิน แสดงให้เห็นว่าเขาไม่ต้องการแสดงให้ใครเห็น นี่คือชีวิตประจำวันของพวกเขา นี่แหละคือสิ่งที่มีค่า เพราะว่าเป็น exotic life เป็นสิ่งที่แปลก เป็นสิ่งที่เขายังยึดมั่นถือมั่นเป็นพิธีกรรมในชีวิตประจำวัน ในประเทศไทย โดยเฉพาะอย่างยิ่งในชุมชนเมือง สิ่งเหล่านี้อาจจะหายากขึ้น แต่ในชนบทยังคงมีอยู่ แต่ก็อาจเป็นกิจกรรมเชิงพาณิชย์มากขึ้น นี่คือเรื่องที่เราต้องให้ความสนใจ ที่เมืองมาราเคช (Marrakech) ทางตอนใต้ของประเทศโมร็อกโก ภูมิภาคนี้เป็นทะเลทราย ติดกับทะเลทรายซาฮารา ค่อนข้างแห้งแล้ง มีเฝ้าพันธุ์มากมาย แต่เป็นที่ประทับใจของนักท่องเที่ยว เปรียบได้กับเชียงใหม่ ก็เพราะศิลปวัฒนธรรม พิธีกรรม สถาปัตยกรรม การแสดง การละเล่นของพวกเขา ยังคงอยู่ และพวกเขายังสามารถประคับประคองเอาไว้ได้

สิ่งที่นักท่องเที่ยวสนใจมากขึ้นคือเรื่องความสะอาดและความบริสุทธิ์ (purity) ของสิ่งแวดล้อม พวกเขาอยากหา exotic places ซึ่งประเทศไทยร่อยหรอลงทุกวัน เราเคยขึ้นดอยไปเที่ยวชมหมู่บ้านชาวเขา แต่สมัยนี้เห็นชาวเขาแต่งตัวเป็นชาวเขาก็จริง แต่พวกเขาใช้โทรศัพท์มือถือติดต่อกับลูกหลานในเมือง ไม่ว่าจะกรุงเทพฯ หรือเชียงใหม่ มันหมดเสน่ห์ไป แต่ประเทศเพื่อนบ้านของเรายังมีอยู่ และพลังการท่องเที่ยวของบ้านเรานั้นมีสูงพอที่จะไหลไปสู่ประเทศเพื่อนบ้านและจะก่อให้เกิดผลกระทบต่อประเทศเพื่อนบ้านด้วย มีคนพูดว่าประเทศไทยกำลังจะหมด exotic destinations สิ่งแปลก แตกต่าง และหลากหลายที่ชาวโลกเคยเห็นกำลังจะหมดไป จึงจำเป็นที่จะต้องออกไปเปิดตลาด เปิดแหล่งท่องเที่ยวข้างนอก ถ้าเราจัดการภายในไม่ดี ไม่รักษาอะไรไว้เลย สิ่งที่เราออกไปหยิบยื่นให้ประเทศเพื่อนบ้าน ไม่ว่าจะเป็น ลาว พม่า หรือกัมพูชา จะกลายเป็นสิ่งที่จะเกิดขึ้นซ้ำกับประเทศเหล่านั้น ซึ่งเป็นเรื่องที่น่าเสียดาย

นอกจาก exoticism และ purity ของธรรมชาติแล้ว ทุกคนต่างต้องการความเฉพาะไม่ปะปนกับผู้อื่น (exclusivity) ส่วนที่เป็นของเราเองโดยเฉพาะ เพราะฉะนั้น จึงมีโรงแรมที่ exclusive ยิ่งขึ้น ซึ่งก็หมายความว่าราคาแพงยิ่งขึ้น และเมื่อแพงยิ่งขึ้น คนที่มาซื้อก็จะเป็นคนอีกกลุ่มหนึ่ง ยังต้องการความแปลกความแตกต่าง ก็ยิ่งกลายเป็นสินค้าพาณิชย์มากยิ่งขึ้น

อีกสิ่งหนึ่งที่เราต้องการก็คือความหลากหลายทางวัฒนธรรมที่เราได้พูดกันไปแล้ว อาเซียนเป็นภูมิภาคที่มีความหลากหลายทางวัฒนธรรมมากที่สุด ประเทศแคทอลิกประเทศเดียวในเอเชียอยู่ที่นี้ คือฟิลิปปินส์ ประเทศมุสลิมที่ใหญ่ที่สุดก็อยู่ที่นี้ คืออินโดนีเซีย แต่ในอินโดนีเซียก็ยังมีวัฒนธรรมย่อย (subculture) อื่น ๆ อีกมากมาย เกาะบาหลิทั้งเกาะคือ fossilized hinduism คือศาสนาฮินดูในอินโดนีเซียที่ถอยร่นเข้าไปตั้งหลักที่เกาะบาหลิและยังคงรักษาเอกลักษณ์ความเป็นฮินดูเอาไว้ได้ คนอินเดียมาเห็นยังประหลาดใจเลยว่านี่ไม่ใช่ศาสนาฮินดูที่เขารู้จักในอินเดีย เพราะฮินดูบนเกาะบาหลิเป็นฮินดูที่หยุดการพัฒนา จึงมีความน่าสนใจในลักษณะเฉพาะตัว สีสัน จังหวะการเต้นรำ การละเล่นต่าง ๆ สิ่งเหล่านี้เป็นสิ่งที่ดึงดูดความรู้สึกของเรา (appeal to our senses)

อีกอย่างหนึ่งที่อย่างน้อยนักท่องเที่ยวส่วนหนึ่งสนใจชอบไปดูก็คือสลัม เช่น สลัมคลองเตย ชุมชนหลังมัสยิดใหญ่ในกรุงไคโร ประเทศอียิปต์ หรือถ้าที่ปักกิ่งก็คงเป็นที่ชุมชน Hutong ที่เป็นเขตคนยากจนที่ยังอยู่ตรงนั้นและยังรักษาสภาพเดิมเอาไว้ได้ นี่ก็เป็นความ exotic อีกอย่างหนึ่ง แต่เราเข้าไปดูสถานที่เหล่านี้ด้วยความสนใจที่เราไม่ต้องอยู่ในสภาพอย่างนั้น มันเกิดความรู้สึกผิด (sense of guilt) รู้สึกว่าพวกเขาอยู่อย่างนี้ เราจะช่วยอะไรพวกเขาได้บ้าง อะไรเป็นสาเหตุทำให้พวกเขาต้องอยู่แบบนี้ เพราะความไม่เป็นธรรมทางสังคมหรือ มืองค์กรที่เข้ามาช่วยเหลือ และนักท่องเที่ยวเหล่านี้ก็อยากจะเข้ามาช่วยเหลือ

พวกเขา รู้สึกสนใจสิ่งเหล่านี้ที่ตัวเองไม่เป็นส่วนหนึ่งของตรงนั้น เพราะถ้าอยู่อย่างนั้นคงไม่สนุกหรอก แต่เป็นเพราะว่าตัวเองอยู่ข้างนอก เข้ามาเพียงวันสองวันหรือหนึ่งสัปดาห์และเกิดความรู้สึกว่าได้ทำดีต่อสังคมหรือประเทศชาติ และกลับออกไปด้วยความรู้สึกว่ามี fulfillment บางอย่าง

เมื่อการท่องเที่ยวเกี่ยวกับวัฒนธรรม ค่านิยม และวิถีชีวิตต้องกระทบหรือปะทะกัน เราจะหลีกเลี่ยงการปะทะนี้ได้ไหม เราจะหาวิธีที่จะลดผลกระทบในแง่ลบที่การท่องเที่ยวหรือ commercialization มีต่อทุกอย่างที่เป็นมรดกทางศิลปวัฒนธรรมได้ไหม เราจะป้องกันไม่ให้เกิดความขัดแย้งกันได้ไหม ได้ แต่ต้องทำด้วยความตระหนัก ด้วยปัญญา และต้องได้รับความร่วมมือจากทุกภาคส่วน การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทยจะต้องตระหนักว่าสิ่งที่เรากำลังส่งเสริม (promote) นั้นเป็นสมบัติของทั้งสังคม เป็นต้นทุนทางสังคม (social capital) ถ้าไม่ระวัง ปล่อยให้กลายเป็นสินค้า (commodities) ของการซื้อขาย/การท่องเที่ยว ตลาดจะเป็นตัวกำหนด สีสันจะต้องดึงดูดนักท่องเที่ยว จังหวะจะต้องไม่ใช่จังหวะเดิม รูปแบบจะต้องไม่ใช่รูปแบบเดิม แต่เป็นรูปแบบที่ดึงดูดตลาดที่ใหญ่กว่า ดึงดูดตลาดจากข้างนอกที่มีกำลังซื้อสูง การท่องเที่ยวอาจทำให้เกิดการผสมผสานทางวัฒนธรรม แต่ถ้าเราไม่ระมัดระวัง การผสมผสานนั้นอาจนำไปสู่การแปรเปลี่ยนจนกระทั่งไม่มีเอกลักษณ์เหลืออยู่ อย่างอาหารไทย ในนครนิวยอร์ก มีร้านอาหารไทย ๗๐-๘๐ ร้าน แต่ต้มยำหรือข้าวผัดรสชาติไม่เหมือนกันเลยสักร้าน ไม่มีความเป็นเอกลักษณ์เพราะแปรเปลี่ยนไปตามตลาด ความต้องการ รสนิยม และตาม taste ของผู้บริโภค ถามว่าจำเป็นไหมที่ต้องมีการกำหนดมาตรฐานและใครจะเป็นผู้กำหนดมาตรฐาน แน่นนอน สิ่งทีพูดได้ก็คือ การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทยทำคนเดียวไม่ได้ การท่องเที่ยว ต้องเปิดโอกาสให้กับนักวัฒนธรรม นักสังคมวิทยา นักมานุษยวิทยา นักประวัติศาสตร์ หรือสมาชิกสยามสมาคม ไปตั้งคำถามกับสิ่งที่กำลังเกิดขึ้นว่าถูกต้องหรือไม่ ดีแล้วหรือยัง ทำอย่างไรที่จะป้องกันไม่ให้เกิดความแปรเปลี่ยนของวัฒนธรรม มรดก หรือสินค้าทางวัฒนธรรมที่เร็วเกินไป จนไม่สามารถรักษาเอกลักษณ์ ความบริสุทธิ์ และความสวยงามของของเดิมเอาไว้ได้ เราขายของเก่ากินกันมาก โดยที่ไม่ได้สร้างของใหม่เทียบเท่าของเก่า และของใหม่ที่สร้างขึ้นมานั้นก็ไม่วิจิตรพิสดาร ละเอียด และน่าทัศนาเท่าของเก่า แต่เรากลับไม่รักษาของเก่า ปล่อยให้ถูกรุกราน

เจ้าของมรดกเหล่านี้ในต่างจังหวัด เขาไม่มีส่วนในการกำหนดว่า มรดกทางวัฒนธรรมชิ้นนี้ เจดีย์ วัด โบสถ์ หรือกำแพงนี้จะกลายเป็นสินค้าทางอุตสาหกรรมการท่องเที่ยวไปได้ เพราะเขาไม่มีอำนาจควบคุม ทุกอย่าง free for all เป็นตลาดเสรี (open market/free market) คนในท้องถิ่นไม่สามารถควบคุมได้ทั้ง ๆ ที่เป็นมรดกของพวกเขา อย่างที่หน้าวัดพระมหาธาตุฯ จังหวัดนครศรีธรรมราช มีการสร้างปืมน้ำมัน ถ้าถามผมสักคำ ผมจะบอกว่าอย่าไปสร้างเลย เพราะมันค้าบารมีองค์พระมหาธาตุ ถามว่าโครงการนี้มาจากไหน ก็มาจากส่วนกลาง เป็นปืมของส่วนกลาง ใครเป็นคนกำหนด ไม่ใช่คนท้องถิ่น ตรงนั้นทำเลดี คนผ่านไปผ่านมา แวะเติมน้ำมันก่อนเข้าเขตเทศบาล แต่มันเป็นภาพที่บาดตาบาดใจมาก คนท้องถิ่นซึ่งเป็นเจ้าของมรดกไม่มีสิทธิกำหนดได้ว่ามรดกของเขาจะถูกใช้หรือแปรรูปเป็นผลผลิตหรือสินค้าทางวัฒนธรรม นี่เป็นเรื่องที่เราต้องคิด

ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมชเคยกล่าวไว้ว่า ทำร้ายและรูปแบบการแสดงในภูมิภาคต่าง ๆ ของไทยมีความสวยงามและน่าสนใจ แต่พอกรมศิลปากรเข้าไปกำหนดมาตรฐานเมื่อไร และทุกที เหตุผลก็คือมันขาดความมีชีวิตชีวา ขาดความอ่อนช้อยซึ่งเป็นเสน่ห์ ในประเทศซึ่งประสบความสำเร็จเรื่องศิลปวัฒนธรรม พวกเขาปล่อยให้เป็นเรื่องของคนในท้องถิ่นซึ่งเป็นเจ้าของจริง ๆ คนอื่นแค่ชื่นชมความงามของสิ่งเหล่านั้น แต่ไม่มีส่วนเข้าไปกำหนด ปรับปรุง เปลี่ยนแปลง ถ้าชอบถ้ารัก ก็ดูในรูปแบบที่เป็นต้นฉบับ แน่นนอน เราคงทำอย่างนั้นไม่ได้ทั้งหมดร้อยเปอร์เซ็นต์ แต่อย่างน้อย ๆ ก็ควรตระหนักว่า เมื่อใดก็ตามที่กำหนดมาตรฐานจากส่วนกลาง ก็จะไม่มီးอะไรเหลือ มันจะตรงตามมาตรฐานจากส่วนกลางทั้งหมดและจะหมดความมีเสน่ห์

เพราะฉะนั้น บทบาทและการมีส่วนร่วมของท้องถิ่นจะช่วยประกันความเป็นเอกลักษณ์ทางศิลปวัฒนธรรมหรือมรดกทางวัฒนธรรมต่าง ๆ ที่อยู่ใกล้ตัวเขาหรือเป็นส่วนหนึ่งของชีวิตจิตใจของเขาไว้ได้

เราอย่าไปหลงใหลกับตัวเลขการเจริญเติบโตของการท่องเที่ยว ประเทศไทยมีนักท่องเที่ยวเข้ามาปีละ ๑๖ ล้านคน อย่างกัมพูชา เมื่อพูดถึงการเจริญเติบโตของการท่องเที่ยวซึ่งก็คือการท่องเที่ยวของเมืองเสียมเรียบ (Siem Reap) เขามีนักท่องเที่ยวปีละ ๒.๖ ล้านคน อัตราการเจริญเติบโตปีละ ๒๐ - ๒๕ เปอร์เซ็นต์

แต่ว่าการเจริญเติบโตที่เกิดขึ้น ส่วนหนึ่งเป็นค่าใช้จ่ายที่ต้องจ่ายให้กับปัจจัยต่าง ๆ ที่เราซื้อมาเพื่อส่งเสริมการท่องเที่ยวของเรา ร้านอาหารหลายแห่งเป็นร้านอาหารที่มาจากข้างนอก (ต่างประเทศ) นักท่องเที่ยวต้องการความสะดวกสบายตามมาตรฐานของเขา ในขณะที่เราต้องการจำนวนนักท่องเที่ยว เราก็เลยต้องยอมให้ตั้งร้านอาหารเหล่านี้ ส่วนผสมต่าง ๆ มาจากข้างนอกทั้งนั้น นักท่องเที่ยวเหล่านี้นั่งเครื่องบินสายการบินประเทศของเขาเองเข้ามา ดีไม่ดีก็พักในโรงแรมของประเทศเขาหรือในเครื่องของประเทศเขาอีก เพราะฉะนั้นสิ่งที่เศรษฐกิจหรือสังคมของประเทศนั้นจะได้รับนั้นไม่มากนักหรอก เรามุ่งที่การท่องเที่ยวเชิงคุณภาพ (quality tourism) จะดีกว่า เป็น sophisticated tourism ที่มีความชื่นชมต่อสิ่งต่าง ๆ เหล่านี้ นอกเหนือจากเป็นบริโภคนิยม (consumerism) แบบธรรมดา การที่นักท่องเที่ยวได้เสพ ได้เห็น ได้ใช้จ่ายระหว่างการท่องเที่ยว ๑ สัปดาห์แล้วกลับออกไปแต่ไม่มีอะไรเหลืออยู่เลยนั่นคือสิ่งที่ผมคิดว่าเราต้องตระหนักและเป็นห่วง และต้องพยายามระมัดระวังให้เกิดความสมดุล

อาเซียนเองมีที่ประชุมรัฐมนตรีท่องเที่ยวอาเซียนซึ่งเพิ่งจัดการประชุมไปที่เมืองมานาโด (Manado) เกาะซูลาเวซี (Sulawesi) ประเทศอินโดนีเซีย เมื่อไม่กี่วันที่ผ่านมา อาเซียนบอกว่า ในแต่ละปีมีนักท่องเที่ยวเข้ามาในภูมิภาคของเรา ๖๐ ล้านคน ทำอย่างไรถึงให้นักท่องเที่ยว ๖๐ ล้านคนที่เข้ามานี้เป็น ๖๐ ล้านคนที่มีคุณภาพ ทำอย่างไรให้นักท่องเที่ยวเหล่านี้ไหลวนในภูมิภาคได้ ทำอย่างไรที่เราจะแบ่งปันประสบการณ์และค่านิยม วิถีชีวิต ของเราให้นักท่องเที่ยวเหล่านี้ได้ มากกว่าเข้ามาบริโภคแล้วออกไปในลักษณะไม่ยั่งยืน (transient) ไม่เหลืออะไรให้กับคนที่เป็นเจ้าของมรดกหรือทรัพยากรเหล่านี้ ประเทศไทยเองก็ต้องคำนึงถึงสิ่งเหล่านี้ให้มาก ไม่ควรนึกถึงอัตราการเติบโตเพียงอย่างเดียว เพราะท้ายที่สุดแล้ว ถ้าให้การท่องเที่ยวดำเนินไปตามกลไกตลาด ให้เป็นเรื่องของการแข่งขันโดยคิดถึงกำไรเพียงอย่างเดียว เราจะไม่มีอะไรเหลือ เราจะไม่มีอะไรที่น่าสนใจสำหรับนักท่องเที่ยวชาวต่างชาติอีกต่อไป เพราะฉะนั้น มันจึงมีความขัดแย้งอยู่ในตัว การท่องเที่ยวต้องมีการบริหารจัดการให้เป็นระบบ มีประสิทธิภาพ และได้มาตรฐาน แต่ในขณะเดียวกัน การใช้มาตรฐานและการบริหารจัดการมากเกินไปจะทำให้สูญเสียความหลากหลายต่าง ๆ เหล่านี้

จุดสมดุลคือสิ่งที่สังคมต้องหาให้เจอ คือสิ่งที่กระทรวงท่องเที่ยวฯ ต้องฟังจากภาคประชาสังคม ผู้นำทางวัฒนธรรม พระนักประวัติศาสตร์ นักมานุษยวิทยา นักสังคมวิทยา ผู้เชี่ยวชาญด้านศิลปวัฒนธรรม หลาย ๆ ประเทศ โดยเฉพาะประเทศไทย กิจกรรมต่าง ๆ ที่เราทำกันอยู่นั้นมักทำแบบแยกออกจากกันหรือที่เรียกกันว่าแบบไซโล ใครที่จะส่งเสริมการท่องเที่ยวก็ส่งเสริมไป หน่วยงานที่ทำงานด้านวัฒนธรรมก็ว่ากันแต่เรื่องวัฒนธรรม หน่วยงานที่รับผิดชอบเรื่องการจัดการเรื่องผังเมือง ก็ว่ากันแต่เรื่องผังเมือง แต่การบูรณาการเข้าหากันเพื่อให้เกิดประสิทธิภาพในการรักษาไว้ซึ่งมรดกเหล่านี้ ยังขาดการประสานงานและการเชื่อมโยงระหว่างกัน

สิ่งหนึ่งที่ผมหวังว่าสยามสมาคมฯ ทำ นอกจากเรื่องการพิทักษ์มรดกไทยแล้ว ก็คือทำอะไรถึงจะทำให้ความพยายามที่จะพิทักษ์มรดกไทยนั้นมีประสิทธิภาพ ทำอย่างไรให้ทุกคนรู้สึกว่าการอนุรักษ์วัฒนธรรมไทยเป็นภารกิจของตนเอง ไม่ใช่แค่เพียงแต่พยายามที่จะผลักดันเรื่องนี้โดยแปลกแยกจากหน่วยงานอื่น ๆ และไม่สามารถที่จะนำการรณรงค์ให้ทุกภาคส่วนมีความรู้สึกเป็นเจ้าของและมีส่วนร่วม การรู้สึกเป็นเจ้าของและมีส่วนร่วมคือสิ่งที่สำคัญที่สุด เพราะใครก็ตามที่ทำอะไรโดยไม่พยายามที่จะดึงทุกภาคส่วนที่เกี่ยวข้องมาร่วมกัน มักไม่ประสบความสำเร็จและไม่ได้รับความร่วมมือแน่นอน และท้ายที่สุดแทนที่จะทำให้ดีขึ้น ก็อาจนำไปสู่ความขัดแย้งได้ ยิ่งแย่งลงไปอีก เพราะไม่ไว้วางใจซึ่งกันและกัน ต่างฝ่ายต่างมีผลประโยชน์ของตนเอง (self-interest) ในสิ่งที่ตัวเองทำ

เพราะฉะนั้น สิ่งที่เราต้องคำนึงร่วมกันคือ ทำอย่างไรให้การท่องเที่ยวเป็นการท่องเที่ยวที่คำนึงถึงมนุษยชาติและมนุษยธรรม (humane tourism) มากกว่าผลกำไร จำนวน และการเจริญเติบโต humane tourism น่าจะหมายถึงการได้เรียนรู้ค่านิยมของกันและกัน ถ้ามาประเทศไทย ค่านิยมหรือวิถีชีวิตอะไรที่เราจะแบ่งปันให้ชาวโลกได้ วิถีพุทธ วิถีไทย วิถีชนบท วิถีของวัฒนธรรมย่อยทั้งหลายที่เรามีอยู่ และให้พวกเขามีส่วนร่วมได้บริหารจัดการมรดกและค่านิยมเหล่านั้นของเขาเอง เพราะมันเป็นมรดกที่มีชีวิต (living legacy) ของพวกเขา เขารู้ เขาหวง เขาปฏิบัติ

หลายท่านคงได้ชมภาพยนตร์เรื่อง Eat Pray Love ที่จูเลีย โรเบิร์ตส์ (Julia Roberts) นำแสดง นั่นคือภาพสะท้อนของการท่องเที่ยวสมัยใหม่ คือแบ่งออกเป็นส่วน ๆ ว่าอยากจะรับรู้ประสบการณ์แบบไหน จากประเทศ สังคม และวัฒนธรรมใด สิ่ง que ประเทศไทยต้องตั้งคำถามก็คือ แล้วประเทศไทยสามารถนำเสนอด้านใดให้กับนักท่องเที่ยวอย่างในภาพยนตร์ได้ หรือว่าเขามาเที่ยวเมืองไทยแล้วเขาจะได้ประสบการณ์เหมือนกับที่อื่น หรือว่าเขามาที่นี่เขาไม่เห็นอะไรที่แตกต่างหรือที่เป็นเอกลักษณ์ของสังคมไทยอีกแล้ว ด้านสติปัญญา ความคิด ความเชื่อ ค่านิยม ที่จะไปรจโรจความรู้สึกของเขาหลังจากกลับไป ถ้าเราจะบอกว่าต่อไปนี้ humane tourism ของประเทศไทยจะตอบสนองนักท่องเที่ยวที่แสวงหาความเป็นเอกลักษณ์และความเป็นไทย นั่นคือสิ่งที่ทุกคนจะมีส่วนร่วมในการนำเสนอและพิทักษ์รักษา ในขณะที่เดียวกันก็ไม่ลืมว่า เราจะต้องจัดหาความสะดวกสบายต่าง ๆ ให้เขาได้ด้วย โดยที่เขายังสามารถลิ้มรสความเป็น humane ของวัฒนธรรมไทยในบริบทของสังคมไทย การท่องเที่ยวนั้นจะมีค่าขึ้นอีกเยอะ และการท่องเที่ยวในลักษณะนั้นจะช่วยรักษาความหลากหลายของมนุษยชาติเอาไว้ ไม่ทำให้สังคมโลกเป็นเหมือนที่เฮร์แบร์ท มาร์คูเซอ (Herbert Marcuse) เขียนไว้หนังสือเล่มหนึ่งชื่อว่า One-Dimensional Man ซึ่งแปลว่า วัฒนธรรมการบริโภคในโลกนี้มันจะนำไปสู่ภาวะที่ทุกวัฒนธรรม ทุกสังคม และทุกคนในโลกเหมือนกัน ไปที่ไหนก็มีร้านแมคโดนัลด์ มีโคคาโคล่า มีร้านกาแฟสตาร์บัคส์ให้ แต่งตัวเหมือนคนอื่น รสนิยมเหมือนคนอื่น ดูหนัง ฟังดนตรี ทานอาหารเหมือนคนอื่น เป็น one-dimensional tourist คงเป็นโลกที่น่าเบื่อมาก ๆ และก่อนที่จะถึงจุดนั้นจะเกิดความขัดแย้ง เกิดการเผชิญหน้า และความรุนแรง เพราะทุกคนอยากจะรักษาเอกลักษณ์ของตนเองเอาไว้ ถ้าเข้าไปร่วมในขบวนการบริโภคแบบมิติเดียว (one-dimensional consumption) ไม่ได้ก็ขอต่อต้าน ก็จะเกิดความขัดแย้งขึ้นทั่วโลก เพราะฉะนั้น มันไม่ใช่เรื่องที่เราจะวิเคราะห์ในบริบทของการท่องเที่ยวเท่านั้น แต่มันมีผลกระทบต่อสังคมและวัฒนธรรมทั้งหมด รวมทั้งต่อบุคลากรที่อยู่ในอุตสาหกรรมเชิงวัฒนธรรม (cultural industry) ที่ผลิต นำเสนอ และขายมรดกทางวัฒนธรรม ถ้าเราไม่ระวัง สิ่งเหล่านี้จะหายไป และจะไม่มีอะไรที่เป็นเอกลักษณ์ หมดความแตกต่างหลากหลายที่น่าชื่นชม (exoticism) ไป

องค์การสหประชาชาติคำนึงถึงและเป็นห่วงเรื่องนี้ และอยากจะมีส่วนร่วมในการลดความขัดแย้งต่าง ๆ ในเรื่องเหล่านี้ เพื่อลดความสูญเสียทางด้านวัฒนธรรมที่หลากหลายที่กำลังเกิดขึ้น จึงมีความพยายามที่จะให้มี UN Principle & Guidelines

for the Protection of the Heritage of Indigenous Peoples อาทิเช่นชาวเขาเผ่าต่าง ๆ ชาววัฒนธรรมที่หลากหลายผู้มีเอกลักษณ์ของตนเองทั่วโลก และในกรอบของอาเซียนด้วย อินโดนีเซียประเทศเดียวมีภาษาที่ใช้กันทุกวันนี้กว่า ๔๐๐ ภาษาใน ๑๗,๐๐๐ เกาะที่มีคนอาศัยอยู่ และแต่ละชุมชนก็พยายามหวงแหนรักษาสืบส่งเหล่านี้เอาไว้ ประเทศฟิลิปปินส์ก็คล้าย ๆ กัน เท่าที่ผมทราบ ประเทศไทยก็มีมาก แต่ก็เป็นสิ่งที่กำลังหายไปทุกวัน และจะไม่มีอะไรเหลือ จะไม่มีความหลากหลายเหล่านี้อีกต่อไป เพราะฉะนั้น ควรจะมีการศึกษาค้นคว้าวิจัยและควรพยายามเปรียบเทียบกับความพยายามของโลกและภูมิภาค เช่น อาเซียน องค์การสหประชาชาติ และสหภาพยุโรป ว่าเขาทำอย่างไรถึงสามารถประคับประคองสิ่งเหล่านี้ไว้ได้เพื่อเป็นมรดกของมนุษยชาติในอนาคตสืบไป

ชีวิตไม่ได้ขึ้นอยู่กับวัตถุหรือความร่ำรวยเพียงอย่างเดียว ไม่ได้ขึ้นอยู่กับการแข่งขันหรือมีส่วนเพิ่มพูนสิ่งซึ่งเราเป็นเจ้าของเป็นวัตถุในธนาคาร สมบัติ หรือทรัพย์สิน แต่ชีวิตที่มีค่าคือชีวิตที่สามารถชื่นชมกับสิ่งเหล่านี้ ความหลากหลาย ทั้งมรดกทางวัฒนธรรมและมรดกทางด้านประวัติศาสตร์ ความสะอาดบริสุทธิ์ของธรรมชาติซึ่งเป็นสิทธิของเรา คนในกรุงเทพฯ ต้องซื้ออากาศหายใจโดยที่เราไม่รู้ตัว อย่างเมื่อเช้าผมไปประชุม คน ๕๐๐ กว่าคนต้องอยู่ในห้องที่มีเครื่องปรับอากาศ ถ้าคนข้างในเย็นคนข้างนอกต้องร้อนแน่ เพราะมันสูบเอาความร้อนจากข้างในไปไว้ข้างนอก เราต้องซื้ออากาศเย็นเหล่านี้โดยจ่ายเป็นค่ากระแสไฟฟ้า น้ำเตี้ยวันนี้เราก็ต้องซื้อกิน ไม่ดื่มจากบ่อหรือน้ำประปาแล้ว ทุกคนต้องดื่มจากขวดพลาสติก ค่านิยมเปลี่ยนไป เพราะฉะนั้น วัตถุที่เราเป็นเจ้าของไม่ใช่หลักประกันหรือดัชนีชี้วัดความสุขได้ แต่การที่เราได้มีโอกาสดื่มด่ำกับสิ่งที่มีอยู่ เป็นมรดกที่สั่งสมมา ถ้าจะขายก็ควรขายอย่างมีสติว่าทำอะไรจึงจะไม่เกิดผลกระทบกับสิ่งเหล่านั้น และการเจริญเติบโตจะไม่เป็นปฏิปักษ์ต่อความสวยงาม คุณค่า และความน่าชื่นชมของสิ่งที่มีอยู่ ถ้าเราไม่คำนึงถึงสิ่งเหล่านี้ ความสมดุลจะสูญหายไป และท้ายที่สุดก็จะกลายเป็น one-dimensional man เหมือนกับที่มาร์คุสเซอตั้งข้อสังเกตไว้ ที่ทำอะไรเหมือน ๆ กัน และทุกอย่างถูกกำหนดโดยคนอื่น ไม่มีความเป็นเอกลักษณ์ของตนเอง ผมว่านั่นไม่ใช่สิ่งที่น่าชื่นชมสำหรับสังคมไทย

ผมคิดว่าสิ่งที่เราควรให้ความสำคัญมากกว่าที่เป็นอยู่ก็คือ ในการแลกเปลี่ยนทางวัฒนธรรม (cross-cultural exchange) นี้ซึ่งการท่องเที่ยวเป็นปัจจัยหลักประการหนึ่ง ทำอย่างไรให้คนไทย สังคมไทย และวัฒนธรรมไทยคงเอกลักษณ์ของตนเองเอาไว้ได้ พูดภาษาไทยชัด แต่ไม่ใช่พูดภาษาอื่นไม่ได้ และพร้อมที่จะยืนหยัดบนค่านิยมและวัฒนธรรมที่ดั้งเดิมที่สังคมไทยมีให้ เมื่อนั้น ความสง่าในประชาคมโลกจึงจะเกิดขึ้น มิเช่นนั้น เราก็จะเหมือนกับคนอื่น ไม่สามารถยืนบนลำแข้งของตนเองได้ และเราก็จะสูญเสียความเป็นลักษณะไทยที่ควรจะหวงแหนไว้เพราะมันมีค่าในตัวของมันเอง ไม่ฝืนการเปลี่ยนแปลง ไม่ฝืนการพัฒนา ไม่ฝืนโลกาภิวัตน์ (globalization) แต่ฉลาดพอที่จะรับแรงกดดัน (pressure) ต่าง ๆ เหล่านี้และรักษาตัวเองเอาไว้ได้ ผมคิดว่านี่คือทางออกที่ดีที่สุดสำหรับสังคมไทยและควรจะเป็นเป้าประสงค์ของการท่องเที่ยวไทย